

שואלין ודורשין

ש"י אגמון

הקדמה

במסכת פסחים' דנה הגמרא בחובת ביעור חמץ ליוצא מביתו קודם הפסח, וקובעת כי ל' יום קודם הפסח הוא תאריך המשפיע על החיוב לבער החמץ מן הבית. תאריך זה נלמד מהצורך לשאול ולדרוש קודם הפסח:

“שואלין ודורשין קודם הפסח שלשים יום”.

מה הקשר בין החובה המעשית לבער החמץ לבין החובה העיונית ללמוד הלכות הפסח? כדי שנוכל להשיב על שאלה זו, עלינו לברר כמה עניינים בחובת השאלה והדרישה -

א. מה נכלל ב"שאלה" ומה ב"דרישה"?

ב. האם חובה זו מוטלת על כל יחיד (שואלין) או על רבני הקהילה (ודורשין)?

ג. האם חובה זו חלה גם קודם חגים אחרים?

ד. האם מדובר בלימוד ההלכות המעשיות שלפני חג או בסיבות לקיומו, בתוכנו של החג?

ה. כיצד מיישמים חובה זו?

ננסה להתחקות אחר כמה שיותר מקורות העוסקים בחובת "שואלין ודורשין", כדי לקבל תמונה כוללת יותר. נעיין בגרסאות השונות לגמרא בפסחים, ונשווה אותה עם נוסח הגמרא במגילה ועם נוסח התלמוד הירושלמי והתוספתא בפסחים. יש בין הראשונים שגירסתם היתה: "שואלין בהלכות הפסח..." ללא 'ודורשין', ובעזרת ה' נתייחס לגירסתם בהמשך.

נוסח הגמרא במגילה

מסכת מגילה מסתיימת במילים הבאות:

“תנו רבנן: משה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענייניו של יום - הלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג”.

העולה מדברי הגמרא במגילה, שיש חיוב שגדרו "תקנת חכמים", וענינו לימוד ההלכות הרלוונטיות לכל חג בחג עצמו. כיצד עולים דברים אלו עם אשר למדנו בגמרא בפסחים, שם ראינו שחובת ה"שואלין ודורשין" חלה רק בפסח ולא הוזכרה כל חובה כזו כלפי מועדים

1. ו, א.

2. רבינו חננאל, הרי"ף, המאירי והמהר"ם חלאווה.

3. ועיין עוד בנוסח הספרי לפרשת בהעלותך, פסקה סו.

נוספים - לא בעצרת (שבועות) ולא בחג (סוכות)? וכן ראינו שמועד חובה זו אינו במועד עצמו אלא קודם המועד שלשים יום? למרות שני ההבדלים שציינו, ישנו מכנה משותף אחד בין שני המקורות: בשניהם נאמר "שואלין ודורשין". ובמסכת מגילה נאמר במפורש שהכוונה היא להלכות החג. האם זהו הבדל שלישי, או שמא על פי הגמרא במגילה ניתן להשלים את הפרט החסר בגמרא בפסחים, ולומר שחובת השאילה והדרישה ל' יום קודם היא דווקא בהלכות הפסח?

הרמב"ם, לא התייחס לגמרא בפסחים, שלפיה שואלין ודורשין ל' יום קודם הפסח, אולי משום שהוא מתחיל להתייחס להלכות פסח מליל י"ד ולא דן בהלכות המוקדמות לפסח, ורק לעניין חובת ביעור של "המפרש לים והיוצא בשיירה" פסק הרמב"ם של' יום קודם החג הוא תאריך המשפיע על חובת בדיקת חמץ. אמנם, בהלכות תפילה⁴ כתב, אגב עיסוק בפרשיות המיוחדות שתיקן משה לישראל שיקראו במועד: "ושואלין ודורשין בעניינו של יום בכל מועד ומועד" - ומשמע שהרמב"ם פסק להלכה רק את הגמרא במגילה והתעלם לכאורה מהגמרא בפסחים המבררת מאימתי "שואלין ודורשין", שלדעת הרמב"ם שואלין ודורשין רק במועד עצמו, ולדעת הגמרא בפסחים "ל' יום קודם (הפסח)".

נוסח הירושלמי והתוספתא

נוסח התלמוד הירושלמי שונה מזה של הבבלי, ודומה כי בתוך דבריו ביקש לכלול יחד את דברי הגמרות פסחים ומגילה שבבבלי:

"שואלין בהלכות פסח בפסח, הלכות עצרת בעצרת, הלכות חג בחג. בבית וועד שואלין קודם לשלשים יום"⁵.

נוסח התוספתא דומה לנוסח הירושלמי:

"שואלין הלכות הפסח בפסח והלכות עצרת בעצרת והלכות החג בחג. בבית הועד שואלין בהלכות הפסח קודם לפסח שלשים יום"⁶.

ראשית, משמע שיש חילוק בין בית הוועד בו מתחילים לשאול ל' יום קודם, לבין מקום אחר שבו חובת השאלה היא במועד עצמו (כעת נשאר מקום זה אנונימי, שכן עדיין אין אנו יודעים מי הוא השואל והיכן). שנית, נאמר ששואלין ולא נאמר שצריך גם לדרוש.

למרות המכנה המשותף שבין הירושלמי והתוספתא לגבי חובת השאילה בבית הוועד, ניתן לראות שהם חלוקים האם חובה זו קיימת לפני כל רגל או דווקא קודם הפסח.

הפני משה טוען, שלדעת הירושלמי מדובר בדינים שתוכנם שווה - עיסוק בהלכות החג, אך הם מיועדים לקהל יעד שונה ובזמנים שונים. בביתו של כל אחד מישראל חלה חובת העיסוק בהלכות החג רק בחג עצמו, אבל בבית המדרש חלה חובה זו ל' יום קודם. בבית המדרש,

4. יג, ת.

5. פסחים פרק א, הלכה א.

6. תוספתא מגילה (ליברמן) ג, ה.

הלימוד צריך להיות ממוקד בהלכות החג הממשמש ובא, ובאי שערו נדרשים לשאול בהלכותיו - יש צורך לעסוק בבתי המדרש ב"נושאים בוערים". כך מסביר גם המנחת ביכורים בפרשו את התוספתא.

לעומתם, מסביר קרבן העדה, שגם בבית המדרש לא חלה חובת שאלה ודרישה על התלמידים, אלא עקרון ה"שואל כעניין", כפי שהסביר הר"ן במגילה ואת דעתו נבאר לקמן.

הבדל נוסף יש בין נוסח הירושלמי שבו נאמר רק 'שואלין' לבין נוסח הבבלי במגילה בו נאמר שגם צריך לדרוש.

מתוספות במגילה⁷ ניתן לתרץ, שבאמת בכל יום טוב חל חיוב לשאול ולדרוש שלושים יום קודם החג, והחידוש שאף במועד עצמו ממשיך חיוב זה. ואם כן הגמרא במגילה היא השלמה לגמרא בפסחים. אבל, ניתן לדייק מהגמרא שלא כדעת התוספות, שכן במגילה הגירסה: "משה תיקן להם לישראל שיהיו שואלין ודורשין בענייניו של יום...". - משמע, שיש חובה על כל אחד מישראל לשאול ולדרוש בהלכות החג בחג, ואפילו בפורים שהוא חג מדרבנן. אולם בגמרא בפסחים נאמר: "שואלין ודורשין בהלכות הפסח" - ולא צויין שיש חובה על כל אחד מישראל לדרוש ולשאול כבר שלושים יום קודם הפסח בהלכות הפסח.

הר"ן במגילה⁸, הבחין בסתירה שבין הגמרא במגילה לגמרא בפסחים, ועל כן מתרץ: שבמגילה העיסוק הוא בחובת הדרישה והשאלה מצד כל אחד מישראל בהלכות כל חג וחג בזמן החג, ואילו הגמרא בפסחים עוסקת בנושא אחר, הנכון ספציפית רק לעניין פסח ולא דורש עיסוק של כל אחד מישראל בענייני הפסח כבר מי"ד באדר, אלא קובע את סדר העדיפויות של התשובות לאדם "השואל כעניין"⁹ בהלכות הפסח, מאדם השואל בעניין אחר. ולכן גירסת הר"ן היא "שואלין" ללא "ודורשין", שלדעתו אין חובה על כל אחד מישראל לדרוש קודם הפסח, אלא שיש חובה על הרב להעדיף בזמן זה שאלה הקשורה לפסח על פני שאלה העוסקת בנושא אחר. אם כן, זוהי הגדרה של חובת הרב להשיב מי"ד אדר לשאלות בהלכות הפסח. ולא כתוספות, שלדעתו בכל חג דורשים ושואלין (לכאורה החובה על כל אחד מישראל לשאול ולדרוש) קודם החג שלושים יום.

הרשב"א מביא את הסבר התוספות שם, אבל נותן הסבר אחר התואם להסבר הר"ן, המבוסס על השוואת הגמרא במגילה לגמרא בפסחים, לפי הנוסחה שגורסת בפסחים "שואלין" בלבד ולא גורסת "ודורשין" - ולפיה אין חובה לדרוש שלושים יום קודם הפסח, אלא החובה היא לעניין דין "שואל כעניין", אבל במועד עצמו יש חובה לדרוש בהלכותיו. וכדי להוכיח שלא כתוספות הוא מגייס את התוספתא, שלשונה תואם את נוסח הירושלמי המחלק בין החובה של כל יחיד לדרוש ולשאול במועד עצמו, לבין חובת התשובה בבית המדרש לתלמיד השואל בזמן

7. ד, א ד"ה מאי.

8. על ד, א; וכן דעת המאירי.

9. המושג "שואל כעניין", מופיע במסכת אבות (ה, ז) לגבי אחד משבעה דברים שנאמרו בחכם: "שואל כעניין ומשיב כהלכה". ובתוספתא למסכת סנהדרין (ז, ה) נאמר: "השואל כעניין והשואל שלא כעניין - משיבין את השואל כעניין". כלומר, שיש להשיב קודם על שאלה השייכת לנושא שכרגע עוסקים בו.

שתוך שלושים יום קודם הפסח. ומשמע, שרק בפסח שייכת הלכה זו, מה שאין כן בשאר יום טוב.

מרש"י במסכת סוכה¹⁰, משמע ששואלין ל' יום לפני כל מועד ולא רק קודם הפסח¹¹, וכך הוא מסביר מדוע לדעת בית שמאי סוכה ישנה פסולה - "דבעו סוכה לשמה וזו סתם נעשית, ואילו תוך שלשים הוזה, כיון דשואלין בהלכות החג קודם לחג שלשים יום, סתם העושה לשם חג הוא עושה, אבל קודם שלשים סתמא לאו לחג". ואף בית הלל מסכימים לדעת בית שמאי, לגבי חובת השאלה ל' יום קודם כל מועד, אלא שסוברים שאין צריך שיתכוון בעשיית הסוכה לשם החג ולכן מכשירים סוכה ישנה. וכן משמע מרש"י במסכת סנהדרין¹², לגבי דרשת הרב בשבת שבתוך ל' יום שקודם החג - "שבת ששואלין בו בהלכות הרגל, והיינו שלשים יום קודם הרגל". ולכאורה מדובר בכל רגל ולא רק בפסח. מכל מקום, למדנו לפי רש"י שהחובה לשאול ל' יום קודם החג יוצרת סימן היכר למצוות החג הבא, אבל ממסכת פסחים למדנו יותר מזה, שהחובה לשאול ל' יום קודם הפסח יוצרת חיוב לבער החמץ מביתו.

במלאכת שלמה¹³, מסביר את טעמו של רש"י, שתקנת משה הייתה לשאול ולדרוש במועד עצמו, ואחר כך תיקנו חכמים שידרשו גם בכל חג ל' יום קודם בהלכות החג, ובפרט בפסח וסוכות שהלכותיהן מרובות, חוץ מהלכות יום טוב וחול המועד שבכל מקרה יש לעסוק בהם, אבל לפני עצרת די לדרוש יום או יומיים קודם, שהרי אין הרבה הלכות בעצרת מלבד דיני יום טוב. והגמרא בפסחים נקטה את חובת השאלה ל' יום דווקא קודם הפסח ולא הזכירה חובה זו גם לגבי חג סוכות, משום שיש אסמכתא לתקנת חכמים, שמשה עמד ודרש קודם הפסח, אבל אין הכי נמי, שגם קודם חג הסוכות חלה חובה זו.

הדעות בהלכה

הטור פותח את הלכות הפסח¹⁴ בחובת השאלה והדרישה בהלכות החג שלושים יום קודם הפסח, ואומר שיש לזה נפקא מינה לעניין חובת הביעור¹⁵. ומשמע, ששלושים יום קודם הפסח מתחיל זמן ההכנה לפסח ולא רק לעניין ההכנה התודעתית והעיונית, אלא גם המעשית.

הב"ח שם אומר, שלדעתו לפני כל מועד חייב כל אדם לשאול ולדרוש בהלכות המועד את רבותיו. וזו חובה כחובת סיפור יציאת מצרים בליל הסדר, שאין ענינה רק הרחבת המידע אודות המועד אלא עיסוק בענייניו, ואפילו הוא חכם ויודע כל התורה והמצוות מחויב הוא לעסוק בענייני המועד "להודיע חוקי האלוהים ואת תורותיו" - משמע שבזה שהוא עוסק בענייני החג הוא מודיע בעולם, ולא רק לעצמו, את עניני היום. ולדעתו יש לדרוש כבר שבת אחת או שתיים קודם המועד, אלא שבפסח חייבה התורה שידרוש כבר שלושים יום קודם הפסח.

10. ט, א.

11. וכרש"י נהג להלכה בעל שו"ת פנים מאירות חלק א, סב.

12. ז, ב ד"ה בשבתא דרגלא.

13. בפרושו למשנה הראשונה במסכת סוכה.

14. סימן תכט.

15. כמבואר בסימן תלו.

ולכן, גם קודם סוכות ושבועות יש לדרוש, אלא שדי בשבת אחת או שתיים קודם ולא חייבים שלוש יום קודם.

אמנם, מדברי הרוקח בסימן רמד, משמע שבכל חג החובה היא לדרוש שלוש יום קודם, וכן נראית דעת רש"י בסנהדרין¹⁶ ורש"י בסוכה¹⁷. אך הב"ח סובר, שרק בפסח קיימת החובה לדרוש שלוש יום קודם הפסח, וזה מעיקר הדין. אלא שהיו נוהגים לשאול ולדרוש גם בסוכות ושבועות שלוש יום קודם החג. החובה של "ל' יום" שייכת דווקא בפסח, שהרי מדיני קרבן פסח שיש לבקר אחר קרבן פסח יפה ושוב וצריך להראותו למומחה.

המהרש"ל אומר, שביקור מומין אורך ארבעה ימים בלבד. אלא שהסיבה לל' יום היא שישתדלו הרבה שיהיה נקי מכל מום. וקשה, שהרי מכל מקום טעם זה היה שייך או ולא היום!

על כך משיב הב"ח בשם התוספות¹⁸: הוא הדין אף היום, כשאין קרבן פסח, יש חובה לשאול ולדרוש שלוש יום קודם החג. אך נראה לפי זה, שהיום החובה היא מדרבנן ולא מדאורייתא, שהרי אין היום קרבן, ולשיטתו חובת השאלה והדרישה מהתורה נובעת מהקרבן.

אבל לימינו, אומר הב"ח, שבמחזוריים הנמצאים עתה בידנו כתוב שהיות ובגלות אין קרבנות אין חובה לדרוש שלוש יום קודם הפסח ודי לדרוש בשבת שקודם הפסח, ולכן נקרא שמה "שבת הגדול" שמתקבצות קהילות גדולות לשמוע הלכות גדולות. ושם נאמר, שנהגו בזמן הגלות להיאסף אל הקהילה במקום שיש שם רב שדורש ולהעתיק את מקום המגורים לשם עד אחר המועד.

הב"ח מוסיף ואומר, שמלשון רש"י והר"ן משמע, שבסוכות ובשבועות החובה לדרוש בו ביום היא בדינים המיוחדים השייכים במועד זה דווקא, כגון הבאת שתי הלחם בשבועות.

אך הבית יוסף מסביר, שהחובה לשאול בחג עצמו היא לדרוש בטעמים שבגללם נצטוונו לחגוג מועד זה וכן ללמוד הלכות יו"ט, מה אסור ומותר לעשות ביו"ט¹⁹. ורק בפסח חוייבנו לשאול ולדרוש שלוש יום קודם הפסח, והכוונה שהרב מצווה לדרוש לעם, משום שיש הכנות רבות קודם הפסח: בטחינת החטים, אפיית המצות, הגעלת כלים וביעור חמץ - מעשים שלא ניתנים להעשות בפסח עצמו, ויש חובה על הרב להודיעם לעם שלוש יום קודם הפסח כדי שידעו כיצד לעשותם כהלכתם. ולכן רק קודם הפסח יש חובה זו, מה שאין כן בשאר יו"ט. ולפי זה, גם היום חלה חובה זו מעיקר הדין, שהשאלה והדרישה היא בהלכות שנוהגות קודם הפסח ולא בדיני קרבן פסח.

וכך מתורצת הסתירה בין הגמרא בפסחים ובמגילה. שבגמרא במגילה החובה היא לדרוש בהלכות הפסח עצמו, כפי שדורשים בהלכות העצרת והחג, בסיבות לציווי על החג ובהלכות יו"ט. מה שאין כן קודם הפסח, שבו יש הלכות מרובות הקודמות לפסח - או יש חובה ללבן את ההלכות הקודמות לחג. ובשאר חגים, שגם בהם יש הכנות כלימוד הלכות סוכה וכדומה - די

16. ז, ב ד"ה בשבתא דרגלא.

17. ט, א.

18. במסכת עבודה זרה.

19. ולכאורה קשה, שהרי נאמר במפורש בגמרא במגילה שעוסקים דווקא בהלכות!

בלימוד יום או יומיים קודם (לא שבוע או שבועיים קודם כדעת הב"ח), שאין הטרחה בסוכה ובלולב גדולה כל כך כמו הטרחה הנדרשת להכנות שקודם הפסח.

ואכן בשולחן ערוך הגרסה²⁰ היא: "שואלים בהלכות פסח קודם לפסח ל' יום" - ללא המילה "ודורשים".

המגן אברהם בשם הב"ח²¹ אומר, שגם בשאר ימים טובים דורשים שלושים יום קודם, אלא שהיום המנהג לדרוש בשבת הגדול ושבת שובה. ועיקר עניני הדרשה "להורות לעם ה' דרכי ה' ללמד המעשה אשר יעשון". וביו"ט עצמו, מחוייבים לדרוש בענייניו של יום, כגון בפסח - לדרוש ביציאת מצרים. משמע שקודם החג מתכוננים הלכתית לדיני החג - "המעשה אשר יעשון", ובחג עצמו עוסקים ברעיונות של החג - "בענייניו של יום".

אבל הט"ז אומר, שקודם הפסח עוסקים בשני עניינים:

א. הלכות שיש להם נפקא מינה לעכשיו. "ודורשין" - אלו שאלות הרלוונטיות קודם הפסח, דהיינו מעכשיו.

ב. הלכות שיש להם נפקא מינה לפסח עצמו. "ושואלין" - זה שאלה לעתיד, לפסח עצמו.

וכך מצינו שמשם נשאל לעם על הלכות פסח שני שיהיה בעוד שלושים יום, אבל גם דרש לעם בהלכות פסח ראשון עצמו. וצריך לישאל על הלכות הקרבן שלושים יום קודם כדי לבקרו, ומזה למדו לשאר הלכות פסח שיש לישאל עליהם שלושים יום קודם - ולכן גם היום נוהג דין "ל' יום". ומי שיוצא קודם הפסח שלושים יום, חייב לדרוש בהלכות הרלוונטיות לגביו, שהרי יש לו נפקא מינה לענייניו: האם חייב בביעור או לא. וזו למעשה ההלכה היחידה שיש לה רלוונטיות שלושים יום קודם הפסח. משמע, שעל הלכות אחרות לא חייב לשאול כבר מאז אלא משיגיע זמנם.

אלא שבגמרא בפסחים²² מצאנו נפקא מינה נוספת, לגבי מכירת כותח²³ - "ר' יהודה בן בתירא אומר: כותח וכל מיני כותח אסור למכור שלשים יום קודם לפסח". ורש"י שם מסביר: "והני שלשים יום משעה שחל עליו חובת ביעור משואלין בהלכות הפסח". ונראה, שבהלכות החג בחג מחוייב הדרשן (או הרב עצמו) לדרוש, ושלושים יום קודם הפסח חל דין השואל "השואל כעניין", ויש חובה לשאול על נושאים השייכים קודם הפסח.

בשולחן ערוך הרב²⁴ כתב, שבכל רגל חייב לדרוש ל' יום קודם, שבזמן בית המקדש תקנו רבותינו שיתחילו הדרשנים לדרוש ברבים הלכות הרגל שלשים יום לפני הרגל -

"שמפורים ואילך ידרשו הלכות פסח, ומחמישה באייר ואילך ידרשו הלכות עצרת, ומי"ד באלול ואילך ידרשו הלכות החג... ותקנה זו לא נתבטלה

20. עיין לעיל בשינוי הנוסחאות.

21. ולכאורה לא הב"ח עצמו, אלא בשם הרוקח ועיין לעיל.

22. כא, ב.

23. מאכל העשוי מחלב חמוץ ומלח שמטבילים בו פירורי לחם.

24. הלכות פסח תכט, א-ד.

מישראל אף לאחר שחרב בית המקדש, שכל חכם היה שונה לתלמידיו הלכות הרגל ל' יום לפניו כדי שיהיו בקיאים בהלכותיו וידעו המעשה אשר יעשון, ולהמון עם היו דורשים הלכות הרגל בשבת שלפניו²⁵, שבשבת זו היו מתקבצין כל העם מכל הכפרים לשמוע הלכות הרגל מפי החכם... ובדורות הללו שאין החכם שונה לתלמידיו הלכות (לפי שהכל כתוב בספר), מצווה על כל אחד ואחד שילמוד הלכות הרגל קודם הרגל עד שיהיה בקי בהם וידע המעשה אשר יעשה".

נמצא שפסק שלפני כל רגל יש לדרוש ל' יום קודם, אפילו קודם עצרת. אלא שלדעתו יש חילוק בין הרב הדרוש לתלמידים ל' יום קודם הרגל, לבין הרב שדורש לפני המון העם רק שבת קודם הרגל (מה שנקרא "שבת הגדול" ו"שבת תשובה"). וזו שיטה מיוחדת, המשלבת בין התוספות שסובר שיש לדרוש ל' יום לפני כל רגל, לבין הירושלמי המבחין בין שואלין ודורשין בבית הוועד לבין שואלין ודורשין לכל ההמון. אלא שלדעתו גם לכל ההמון יש לדרוש קודם הפסח. ואולי הסיבה בגללה הרב דרש לכל ההמון רק שבת אחת קודם הרגל היא משום שההמון לא היה מקובץ ליד מקום שבו היה ניתן לשמוע דרשות הרב, אבל התלמידים שהיו בקרבת הרב נתחייבו כבר ל' יום קודם הרגל.

ובנוגע לחובה לדרוש בהלכות הרגל ברגל עצמו כתב:

"משה רבינו עליו השלום תיקן להם לישראל שיהיה כל חכם העיר דורש לבני עירו בכל רגל בענייניו של יום נס הנעשה בו ביום, כגון בפסח ביציאת מצרים, ובעצרת במתן תורה, ובחג בהיקף ענני כבוד. וגם כן ידרוש לעם בכל רגל הלכות הצריכות לבו ביום, שיודיע להם האסור והמותר בו ביום... אף על פי שדרש להם הלכות הרגל ל' יום לפניו. ועכשיו אין נוהגין לדרוש הלכות בחג עצמו (לפי שהכל כתוב בספר), אלא דורשין באגדה מענייניו של יום".

המהרי"ל²⁶, היה דורש הלכות חג (סוכות) בשבת שובה עצמה, משמע שצריך לדרוש שבועיים קודם החג²⁷.

האם קיימת חובת שאלה ודרישה גם במועדים שהם מדרבנן?

הגמרא במגילה²⁸ דנה בפורים, שיש חובה לדרוש בענייניו בו ביום שחל בו ואפילו חל בשבת.

רש"י שם מסביר שצריך לדרוש בענייני מגילת אסתר ברבים (ויש לברר האם שייכת חובה זו

גם בחנוכה שגם הוא מועד מדרבנן).

25. השווה לדעת הב"ח לעיל בהסבר דרשת שבת הגדול.

26. הקדמה, עמ' ב, מובא במג"א.

27. מעין המובא בב"ת.

28. ד, א.

הפני יהושע על אתר אומר, שמקושיית הגמרא: מה בין פורים ליו"ט - משמע שאין לחלק בין חובת הדרישה במועד בין מועד שמדאורייתא למועד מדרבנן. ולכן משמע שאפילו בחנוכה צריך לדרוש בחג עצמו מענייני היום.

אבל מתוספות²⁹ נראה להפך, שאדרבא, רק בפורים שחל בשבת צריך לדרוש, שהרי אסור לטלטל המגילה לקרוא בה, ואז נמנע פרסומי ניסא, לכן תיקנו שמכל מקום ידרשו בענייני הפורים לפרסם הנס. לפי זה, בפורים שלא חל בשבת אין חובה לדרוש בענייני היום.

להלכה, לכאורה אין חובה לדרוש ל' יום קודם חנוכה ופורים, והמשנה ברורה לא התייחס לחנוכה ופורים. אמנם בספרות השו"ת כן נדרשו לשאלה האם יש חובה לדרוש בהם בו ביום. יש מאהחרונים³⁰ שכתבו שיש ללמוד הלכות חנוכה בחנוכה, אך לכאורה לא מעיקר הדין, אלא כדי שיהיה בקי בהלכות חנוכה. ויש שכתבו³¹, שיש חיוב לדרוש בחנוכה בענייניו של יום משום שחג זה נקבע כמו שאר ימים טובים, שזה שקבעום לדורות להיות ימים טובים הוא גם לעניין לימוד ההלכות בהם כפי שנוהגים בשאר ימים טובים שמהתורה. וכל שכן בפורים שהוא מדברי קבלה³². אבל יש שמשמע מהם³³ שאין חיוב לדרוש אפילו בראש השנה ויום הכיפורים שהם מועדים מהתורה, שמפשוט הגמרא במגילה משמע שרק בפסח, שבועות וסוכות יש חובה לדרוש בו ביום, וכל שכן שבמועדים מדרבנן לא תחול חובה זו.

בבאר היטב פסק שאין דורשין בחג עצמו ואף לא שלושים יום קודם הפסח, ויתכן משום שעיקר תקנת ל' יום משום קרבנות שעדיין לא שייכים היום, אלא דורשים רק בשבת הגדול, שהיא שבת שלפני פסח. ומכל מקום יש מצווה לכל אחד שיעסוק שלושים יום לפני החג בהלכות הפסח.

אבל המשנה ברורה חולק, ופוסק שבכל חג חייבים, לכולי עלמא, לשאול ולדרוש בהלכותיו (ולא כאחרונים שרצו לומר שיוצאים ידי חובה בקריאת התורה בחג, שהרי החובה לעסוק בהלכות פסח בפסח וכו'). אלא שלמעשה, כתב שעכשיו³⁴ נוהגים לדרוש קודם הפסח רק ב"שבת הגדול" ולא שלושים יום קודם וכן לדרוש בשבת שובה, ויש לדרוש "להורות לעם דרכי ה' ללמד המעשה אשר יעשון" - משמע לימוד הלכות. כלומר, "דיני הגעלה וביעור חמץ ואפיית המצה ושאר הלכות פסח, וכן בשבת שובה לדרוש לפנייהם הלכות יום הכיפורים וחג הסוכות לבד מה שדורש מעניין התשובה". ובדרוש ופולפול בלבד לא יוצא ידי חובה! משמע שהחובה היא על הרב. ומכל מקום, למרות שאין חובה יש מצווה לכל אחד שיעסוק בהלכות פסח שלושים יום קודם, וכן בפסח עצמו יעסוק בהלכותיו.

29. שם בד"ה פורים שחל להיות בשבת.

30. שו"ת שלמת חיים רסה, ילקוט יוסף תרעא, ג.

31. שו"ת ציץ אליעזר יז, א בשם רבינו ירוחם; תולדות אדם נתיב תשיעי.

32. ועוד עיין בשו"ת מנחת יצחק ז, נ; ובשו"ת התשב"ץ חלק ג, רחצ; ובשו"ת רדב"ז חלק ו, ב; ובשו"ת מים עמוקים חלק ב, עט.

33. שו"ת אגרות משה, או"ח חלק א, קא.

34. עיין לעיל בדברי הב"ח.

סיכום הדעות בהלכה

בבאור הלכה, מרחיב את הדיון לגבי השאלה על מי חל חיוב הלימוד שלושים יום קודם הפסח, ומביא בזה ג' דעות:

א. רש"י: יש חיוב על הרב לדרוש ברבים שלושים יום קודם הפסח. וכן משמע לכאורה מהבית יוסף, אך מכל מקום בשו"ע עצמו לא גרס "ודורשין" אלא "ושואלין" בלבד, וצריך עיון.

ב. הר"ן בפסחים, הרשב"א במגילה וכן המאירי: שלושים יום קודם הפסח הרב משועבד לתלמידים ואז השואל בענייני הפסח הוי כ"שואל כעניין" ויש להשיב לו ראשון.

ג. תוספות³⁵, הרוקח, הב"ח, רש"י בסנהדרין³⁶, בעל הלכות גדולות (וכן במג"א): החיוב הוא על האדם שידרוש ויברר הלכות הפסח שלושים יום קודם הפסח.

ומכך שרוב הראשונים פוסקים כאפשרות השלישית, מסכם הבאור הלכה, שעל כל אחד חל החיוב ללמוד ולזכור ההלכות כבר שלושים יום קודם הפסח. ובודאי שלכולי עלמא, אף לירושלמי - בבית המדרש, בחברות - חל חיוב זה שלושים יום קודם הפסח.

אם כן, למעשה יש דעה רביעית, שלדעתו נוגדת דעת הבבלי:

ד. הירושלמי והתוספתא³⁷: שלושים יום קודם הפסח מחוייבים לעסוק בבית המדרש בהלכות פסח.

אלא שבשולחן ערוך הרב הציע דרך חמישית:

ה. הרב צריך לדרוש בציבור, אבל יש גם חובה על כל אחד ללבן ההלכות של הרגל. ולכאורה דעה זו משלבת יחדיו את הדעה הראשונה והשלישית.

ולהלכה ראינו, שלכאורה החובה היא על הרב שידרוש בשבת שובה ושבת הגדול, אלא שמצווה על כל אחד לעסוק גם בעצמו בהלכות הפסח שלושים יום קודם הפסח.

ולעניין מתי חלה חובת הדרישה בכל חג וחג, מצאנו ארבע דעות, המושפעות בעיקר מהסיבה מדוע דורשין שלושים יום קודם הפסח - האם משום קרבנות או בגלל ההלכות הרבות הקודמות לפסח ושבפסח עצמו:

א. רק בפסח ישנה חובה לדרוש שלשים יום קודם³⁸.

ב. חובה זו קיימת בכל חג³⁹.

ג. הבחנה בזמן שקודם פסח ובזמן שקודם שאר ימים טובים -

35. ראש השנה ז, א; בבא קמא קיג, א.

36. מגילה ד, א.

37. ז, א.

38. על פי הפני משה והמנחת ביכורים, המזהים את בית הוועד כבית המדרש.

39. התוספתא במגילה ד; הר"ן והרשב"א שם; תוספות בע"ז ה, ב.

40. הירושלמי בפסחים א, א; תוספות במגילה ד, א; רוקח; רש"י בסנהדרין ז, ב; רש"י בסוכה ט, א; מג"א;

שולחן ערוך הרב.

הב"ח: בשאר יו"ט דורשים שבוע או שבועיים קודם (כמנהג המהרי"ל).

הבית יוסף: יום או יומיים קודם.

ד. דורשים רק בשבת הגדול ושבת שובה⁴¹.

אם כן, ראינו שאף על פי שרוב שיטות הראשונים שהחובה לדרוש שלושים יום קודם הפסח חלה גם בשאר יו"ט, מכל מקום פסקו האחרונים כדעת השיטה שבפסח דורשים משום קרבנות, שהיום בעונותינו הרבים לא נוהגים עדיין, ולכן דורשים בשבת הגדול ובשבת שובה. ומכל מקום מצאנו שמצווה על כל אחד לדרוש שלושים יום קודם הפסח ולכאורה גם קודם שאר ימים טובים.

לעניין פורים וחנוכה, שהם מדרבנן, מצאנו שלוש דעות:

א. פני יהושע⁴²: בשניהם דורשים בו ביום.

ב. תוספות⁴³: בשניהם לא דורשים בו ביום.

ג. דורשים בשניהם, אך לא מעיקר הדין אלא כדי שידע ההלכות שבהם⁴⁴.

ולעניין הסיבה מדוע יש לדרוש ועל מה, מצאנו ארבע דעות:

א. בתקופה זו נחשב השואל כ"שואל כעניין", ולפי זה כל שאלה שנוגעת לפסח שייכת⁴⁵.

ב. השאלה היא בעניין הקורבן שמבקר מומיו⁴⁶. ולדעת המהרש"ל כדי שיברור קרבן יפה.

ג. לעסוק בהלכות החג, וכן בחג עצמו⁴⁷. ועוסקים בהלכות שנוגעות לקודם הפסח ואלה השייכות בפסח⁴⁸.

ד. לעסוק קודם החג בהלכות החג ובתוך החג ברעיונות שבגללם נצטוונו בחג⁴⁹.

דרכים נוספות ליישום חובת "שואלין ודורשין"

עד עתה ניסינו לעקוב אחר השתלשלות עולם ההלכה על פי הסוגיא דידן, משני התלמודים, בבלי וירושלמי, דרך שיטות רבותינו הראשונים והאחרונים, ועד ספרות השו"ת הענפה, וגילינו שחובת "שואלין ודורשין" הצטמצמה לכאורה לדרשת שבת הגדול ושבת תשובה. אך למעשה, יש ברבותינו שהציעו פתרונות יישום נוספים לחובה זו.

במחזור ויטרי⁵⁰ מובא הטעם לקריאת פרשת פרה, השלישית בסדר ארבע פרשיות:

41. במחזורים; באר היטב; משנה ברורה.

42. שו"ת ציץ אליעזר חלק יז, א בשם רבינו ירוחם; תולדות אדם נתיב תשיעי.

43. שו"ת אגרות משה, או"ח חלק א, קא.

44. שו"ת שלמת חיים רסה; ילקוט יוסף תרעא, ג.

45. הירושלמי, התוספתא, הר"ן, הרשב"א והמאירי.

46. במחזורים ובב"ח.

47. המשנה ברורה והב"ח.

48. הט"ז.

49. הבית יוסף, פני יהושע, מג"א ושולחן ערוך הרב.

”שכך אמרו חכמים שואלין ודורשין בהלכות פסח קודם לפסח שלשים יום... לפיכך, קורין פרה אדומה בשלישית שהיא הלכות טהרה והזאה מטומאה לטהרה, ומתוכה ילמדו ישראל לטהר עצמם לפני הפסח כדי שיעשו פסחיהם בטהרה”.

משמע, שחלק מחובת ”שואלין ודורשין קודם הפסח ל' יום” מתממשת בקריאת פרשת פרה המעוררת את העם להיטהר כדי שיקיימו את חובת קרבן הפסח בטהרה. אלא שיתכן שבקריאת פרשת פרה לא תמה חובה זו, אלא שהיא רק חלק ממילוי חובת ”שואלין ודורשין”.

בשו”ת עטרת פז⁵¹, אגב עיסוק בשאלה מדוע השמיטו הטור והשולחן ערוך את הדין המחייב אדם להקביל פני רבו ברגל, כתב שעיקר החיוב להקביל פני רבו ברגל נובע מכך שהרב דורש בהלכות הרגל וצריך לשמוע ממנו תורה, ובעבר הרחוק הנביא היה דורש לעם, כפי המתואר בספר מלכים לגבי האשה השונמית⁵². ומשבטלה הנבואה, ירש התלמיד חכם את תפקיד הנביא לדרוש לעם. אבל בגלל שהיום לא נוהגים לדרוש בציבור, מפני שרגילים ללמוד מספרים המלאים בהלכה ומדרש, לכן לא נהגו לרקדק במצווה זו של קבלת פני הרב ברגל שעיקרה לצורך לימוד דברי תורה, ”ולחכי אינה נוהגת בזמן הזה, שלא דורשין לרבים, כיון שלומדים מהספר”.

מספר הפרדס⁵³, משמע שבזמן הגלות נתמעטה החכמה ולא היו רגילים לדרוש ולא יכלו לקיים החובה שלמדנו ממסכת מגילה, לשאול ולדרוש בעניינינו של יום⁵⁴, ולכן תיקנו גדולי הפייטנים פיוטים מיוחדים לרגלים, כ”אזהרות” לשבועות ו”קרובין” ו”יצרות” בהם בללו עניינינו של יום, כדי שהציבור יוכל לצאת ידי חובת שאלה ודרישה ברגל עצמו. אמנם, בספר העינים⁵⁵ כתב, שבשעת השמד, שגזרו על ישראל שלא יעסקו בתורה, תקנו חכמים בתוך התפילה להזכיר ולהזהיר לעמי הארץ, הלכות חג בחג והלכות ימים טובים והלכות שבתות ודקדוקי המצוות בדרך שבתות והודיות וחרוזים ופיוטים, בחינת ’עת לעשות לה’ הפרו תורתך’, שכן מעיקר הדין אין להוסיף על תפילות אנשי כנסת הגדולה, שהיו ביניהם נביאים. משמע, שאמירת פיוטים הבאה כיישום חובת שואלין ודורשין היא בדיעבד.

50. סימן רמ.

51. חלק ראשון מחושן משפט, כרך ג, טו בשם שו”ת תשובות והנהגות חלק ב, שכב.

52. לגבי העובדה שהנביא דרש בפני הציבור, מצאנו במלכים ב ד, כג: ”ויאמר מדוע את הלכת אליו היום לא חדש ולא שבת” - הנביא נהג לדרוש לגברים ונשים הדיינים בראש חודש ושבת, ולכאורה קודם הרגל דרש מעיקר הדין.

53. ספר המיוחס לרש”י, עמוד רכה (הוצאת ערנרייך).

54. משמע שגם רש”י מבין שברגל עצמו עוסקים בבירור מהות הרגל.

55. סימן קצג.

סיכום

לסיכום המאמר, מתאים לעיין במסכת כלה⁵⁶, המתארת דו שיח בין הקב"ה לתורה במה יתעסקו ישראל בשמחתם, וכירושלמי והתוספתא היא מבחינה בין חובתם של תלמידי חכמים לבין שאר העם, ומגלה לנו שוב שמחובשי בית המדרש דורשים יותר:

"הקורא פסוק משיר השירים ועשאו כמין זמר, וכן הקורא פסוק שלא בזמנו מביא רעה לעולם, מפני שהתורה חוגרת שק ועומדת לפני הקדוש ברוך הוא ואומרת: רבונו של עולם עשאוני בניך ככבוד שמנגנים בו גוים לעבודה זרה. אומר לה הקדוש ברוך הוא: בתי, אם כן מה יעשו בני בשעה שהם שמחים? אומרת לפניו: רבונו של עולם, אם תלמידי חכמים הם יעסקו בתורה ובמשנה ובתלמוד בהלכות ובאגדות, ואם עמי הארץ הם יעסקו בהלכות פסח בפסח, והלכות עצרת בעצרת, והלכות חג בחג. העיד ר' שמעון בן אלעזר משום ר' יהודה בן חנניה: כל הקורא פסוק בזמנו מביא טובה לעולם, שנאמר 'ודבר בעתו מה טוב'".

ויהי רצון שנזכה בבית מדרשנו לעסוק "בתורה ובמשנה ובתלמוד בהלכות ובאגדות" (גם "בזמן השיגרה") בשמחה וללמוד הלכות מועדינו וענייני רגלינו.

56. מסכתות קטנות מסכת כלה רבתי א, ו. אמנם במסכת כלה הגרסא שונה ובה נאמר: "אם תלמיד חכם הוא - יעסוק בתורה ובלמוד ובמעשים טובים ובאגדות, ובעלי מקרא - במקרא, ובעלי משנה - במשנה בהלכות הפסח בפסח, ושל עצרת בעצרת, ושל חג בחג". ובתלמוד בבלי מסכת סנהדרין קא, א ישנה נוסחה שלישית: "אם בעלי מקרא הן - יעסקו בתורה ובנביאים ובכתובים, אם בעלי משנה הן - יעסקו במשנה בהלכות ובהגדות, ואם בעלי תלמוד הן - יעסקו בהלכות פסח בפסח, בהלכות עצרת בעצרת, בהלכות חג בחג".